

Neolit i początki epoki brązu

BARBARA BACZYŃSKA

DWA POCHÓWKI MŁODSZEJ FAZY KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH Z SZARBI, WOJ. KIELCE

Stanowisko 9 w Szarbi, gm. Skalbmierz, położone jest na kulminacji i stokach południowo-wschodnich wzniesienia lessowego, opadającego w kierunku doliny zalewowej Potoku Rosiejowskiego (ryc. 1). Zostało ono odkryte w 1979 r. podczas prac wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku 1 w tej samej miejscowości¹. Do systematycznych prac badawczych przystąpiono w 1980 r., kontynuując je w latach 1981, 1982. Rezultatem ich było zarejestrowanie pozostałości po osadzie i cmentarzysku ludności kultury mierzanowickiej. Uzyskany materiał archeologiczny, jak również stwierdzone układy stratygraficzne, pozwalają na obecnym etapie zaawansowania prac nad problematyką tego obiektu stwierdzić, że są tam dwie fazy chronologiczne tej kultury: klasyczna i młodsza. Największy rozkwit osady przypadał, jak się wydaje, na fazę młodszą. W świetle dotychczas zebranych danych jest wielce prawdopodobne, że schyłek kultury mierzanowickiej wyznacza data 1500 B.C., a nie jak przyjmowało się dotychczas 1600 B.C.². Obie fazy chronologiczne są czytelne tak w materiale osadowym, jak i w inwentarzach grobowych. Planowane jest kontynuowanie badań, a po ich zakończeniu całościowe opracowanie, dlatego też tę krótką informację traktujemy tylko jako zasygnalizowanie głównych problemów występujących na stanowisku 9 w Szarbi. W trakcie badań stwierdzono również ślady bytności na tym terenie ludności reprezentującej inne kultury prehistoryczne; z neolitu i z początków epoki brązu. Uzyskany materiał należy wiązać z kulturą Chłopice Veselé, kulturą ceramiki sznurowej i kulturą pucharów lejkowatych. W niniejszym artykule ograniczymy się jedynie do omówienia obiektów kultury pucharów lejkowatych, gdyż pozostałe w mniejszym lub większym stopniu wiążą się z problematyką osadnictwa z wczesnej fazy epoki brązu na omawianym stanowisku.

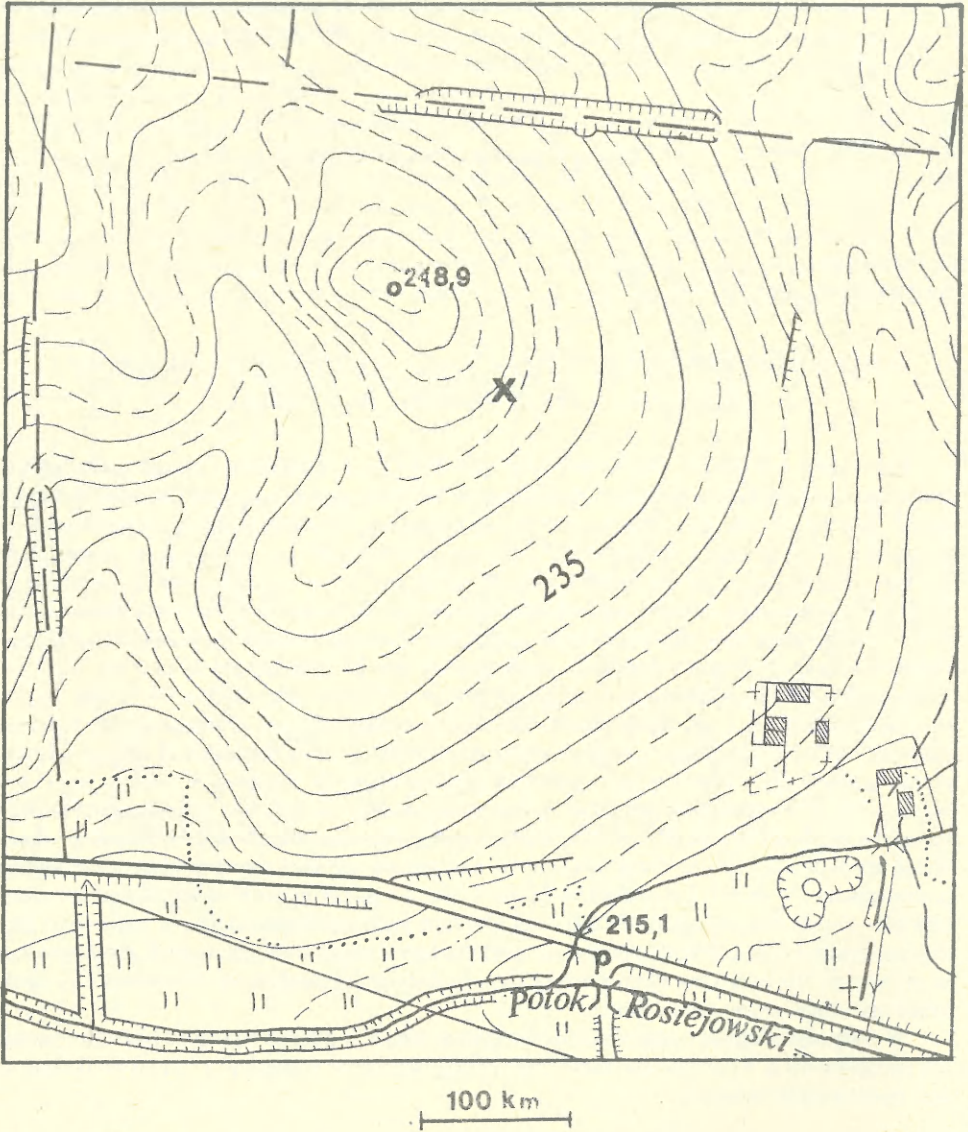
W pierwszym sezonie badań wykopaliskowych w 1980 r. w obrębie wykopu I (zlokalizowanego tuż pod kulminacją wzgórza) odsłonięto dwa obiekty oznaczone numerami 1 i 2, które okazały się być pochówkami ludzkimi.

OBIEKT 1

Obiekt o kształcie regularnego owalu (ryc. 2), zorientowanego SW—NE, o wymiarach 150 × 60 cm i nieckowatym przekroju pionowym. Na głębokości 50 cm (od poziomu gruntu) znaleziono w części SE jamy kubek gliniany. Szkieletu nie znaleziono, ale charakter jamy i jej wyposażenie pozwalają z całą pewnością stwierdzić, że mamy tu do czynienia z grobem. Niewielkie rozmiary jamy sugerują, że był to grób dziecka. Brak szkieletu można uzasadnić faktem zniszczenia górnych

¹ B. Baczyńska, U. Maj, *Wstępne wyniki badań na stanowisku wielokulturowym w Szarbi, woj. Kielce*, Spraw. Arch., t. 33: 1981, s. 165–181.

² J. Machnik, *Wczesny okres epoki brązu*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. III, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, s. 68.

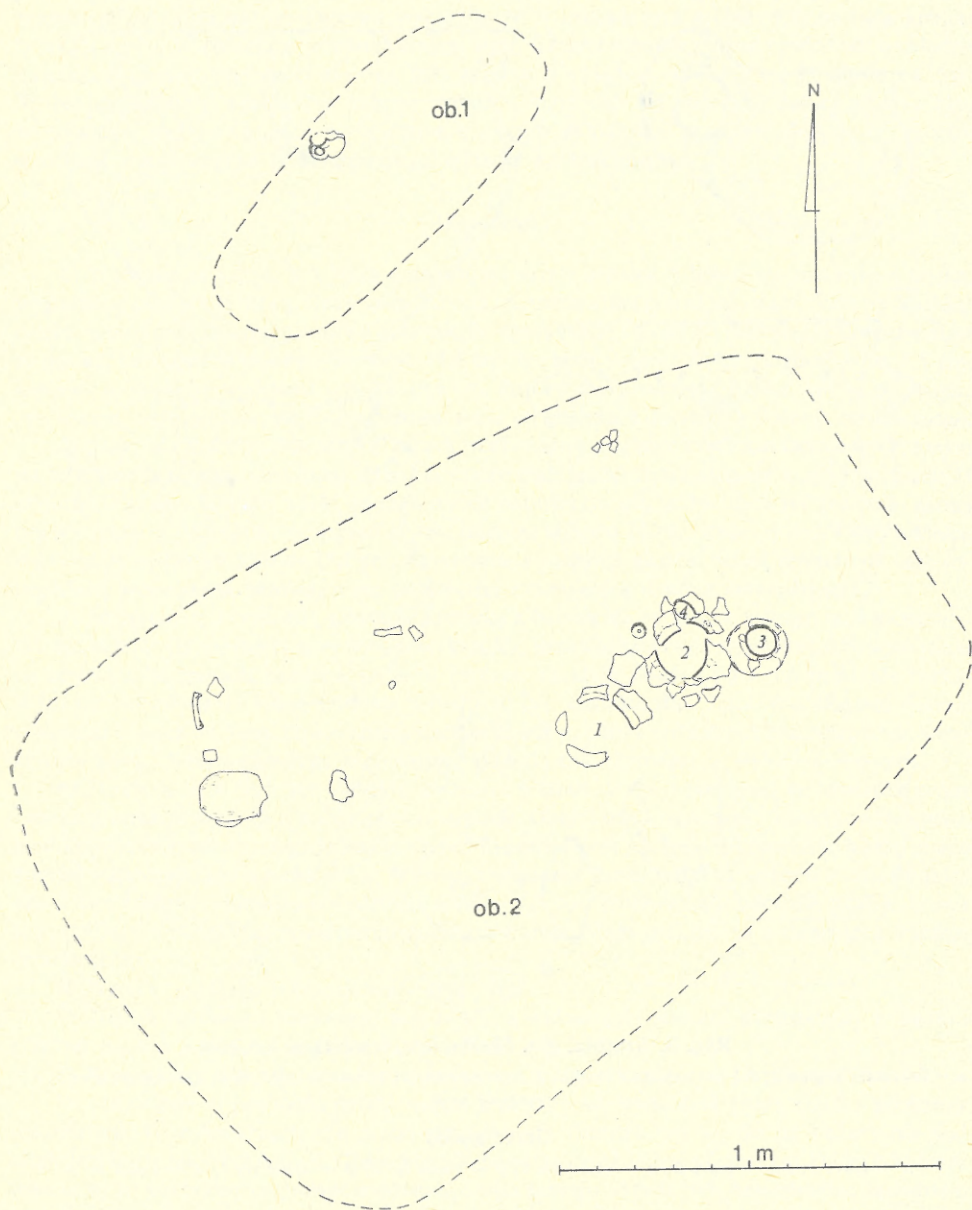
Ryc. 1. Plan sytuacyjny stanowiska 9 w Szarbi, gm. Skalbierz (X zaznaczono miejsce znalezienia grobów)

Situation plan of site 9 (X denotes find-spot of graves)

partii jamy przez czynniki atmosferyczne i zabiegi agrotechniczne, tym bardziej że znajdujący się w pobliżu grób dorosłego osobnika zawierał szkielet w stanie szczątkowym.

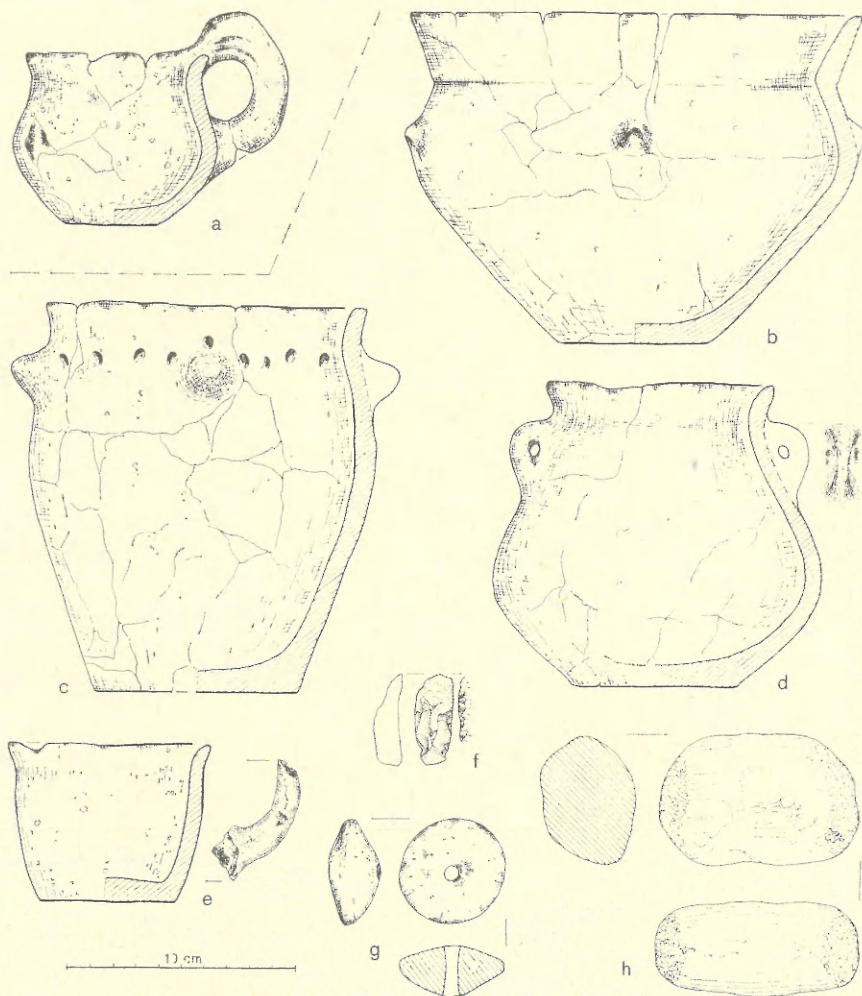
Wyposażenie

Wyposażenie grobu stanowił tylko jeden kubek gliniany (ryc. 3a), znajdujący się tuż przy ścianie jamy. Jeżeli przyjąć, że szkielet zajmował centralną część obiektu, to kubek powinien znajdować się na wysokości żeber osobnika. Kubek miał dwustożkowaty brzusiec, lekko wychyloną na zewnątrz

Ryc. 2. Szarbia, gm. Skalbmierz, wykop I, rzuty poziome grobów na głębokości 50 cm
Excavation unit I, plans of graves at a depth of 50 cm

szyjkę zakończoną zaokrąglonym brzegiem, dno płaskie. Ucho o masywnej konstrukcji, wałeczkowate, wystawało ponad brzeg. Posiadało ono lekkie zgrubienie, a boczne ścianki górnej jego części były profilowane. Wymiary kubka: wysokość 7,5 cm, średnica wylewu 7 cm, średnica dna 4 cm, średnica największej wydętości brzuśca 9 cm. Masa ceramiczna z domieszką ceramicznego tłucznia, barwa zewnętrzna i wewnętrzna czarna.

Ryc. 3. Szarbia, gm. Skalbmierz, inwentarze grobów

a – inwentarz obiektu 1; *b-h* – inwentarz obiektu 2; *b* – naczynie nr 1; *c* – naczynie nr 2; *d* – naczynie nr 3; *e* – naczynie nr 4

Grave goods

a – grave 1; *b-h* – grave 2; *b* – vessel no 1; *c* – vessel no 2; *d* – vessel no 3; *e* – vessel no 4

OBIEKT 2

Jama o kształcie w przybliżeniu czworokątnym z zaokrąglonymi kątami (ryc. 2), o wymiarach 240×160 cm, zorientowana SW–NE. Znajdowała się w pobliżu obiektu 1 (odległość między obiektami 20–80 cm). Przy dnie jamy, na głębokości 50 cm znaleziono fragmentarycznie zachowany szkielet ludzki, uszkodzony mechanicznie i częściowo zwietrzały. Wszystkie kości były przemieszczone, bez zachowanego układu anatomicznego. Czaszka znajdująca się w NW części jamy była wyraźnie naruszona, ustawiona nie w poziomie, jakbyśmy się mogli spodziewać, lecz w pionie. Zachowały się z niej jedynie: sklepienie czaszki, fragment części klinowej oraz ułamek lewej kości szczękowej. Znalaziono również fragmenty obu obojczyków, ułamek miednicy i głowę kości ra-

mieniowej³. Analiza antropologiczna wykazała, że w omawianym grobie złożona była kobieta w wieku *senilis*. W związku z przedstawionymi wyżej faktami niewiele można powiedzieć o układzie zmarłej. Najprawdopodobniej złożona była zgodnie z układem jamy SW–NE, głową na SW. W NE części jamy (miejsce, w którym powinny znajdować się kończyny dolne) złożone było wyposażenie grobu składające się z czterech naczyń glinianych, przęślika glinianego, tłuczka-rozcieracza kamiennego i retuszowanego odłupka krzemienego.

Wyposażenie

1) Naczynie nr 1 (ryc. 3b), waza o dwustożkowatym brzuścu z lejkowato rozchyloną szyjką, pogrubioną plastyczną listwą. Ozdobiona jest ona na brzuścu (tuż ponad jego największą wydętością) czterema guzkami, spłaszczonymi od dołu tak, że upadabniają się one do plastycznych ornamentów w postaci łuczków. Wymiary: wysokość 14,5 cm, średnica wylewu 20 cm, średnica dna 6,5 cm, średnica największej wydętości brzuśca 19,4 cm. Powierzchnia naczynia gładka, barwa po stronie zewnętrznej beżowoszara, wewnątrz beżowa, masa ceramiczna z domieszką tłucznia ceramicznego.

2) Naczynie nr 2 (ryc. 3c), smukły garnek workowaty z owalnym brzuścem i lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem. Ornament stanowią cztery małe guzki znajdujące się w miejscu przejścia szyjki w brzusiec. Ponadto zdobi go rząd nacięć paznokciowych, widocznych na poziomie górnej granicy guzków. Wymiary: wysokość 17 cm, średnica wylewu 14 cm, średnica dna 9 cm, średnica największej wydętości brzuśca 15,2 cm. Powierzchnia naczynia gładka, barwa zewnętrzna beżowo-popielata, wewnętrzna beżowa, masa ceramiczna z domieszką tłucznia ceramicznego.

3) Naczynie nr 3 (ryc. 3d), niewielka afmorka z baniastym brzuścem, którego największa wydętość znajduje się poniżej połowy wysokości brzuśca. Brzusiec zaokrąglony, szyjka lekko wychylona na zewnątrz. W miejscu przejścia szyjki w brzusiec znajdują się dwa poziomo przekłute uszka. Wymiary: wysokość 13,3 cm, średnica wylewu 10 cm, średnica dna 7 cm, średnica największej wydętości brzuśca 14,5 cm. Powierzchnia naczynia gładka, barwa zewnętrzna beżoworóżowa, wewnętrzna szara, masa ceramiczna z domieszką tłucznia ceramicznego.

4) Naczynie nr 4 (ryc. 3e), kubek o owalnym brzuścu, lekko wychylonej na zewnątrz szyjce i zaokrąglonym brzegu. Dno kubka płasko-wypukłe. Obok kubka znaleziono wałeczkwate uszko, niewątpliwie należące do niego, jednakże z powodu uszkodzenia naczynia nie można zrekonstruować miejsca i sposobu jego umieszczenia. Wymiary: wysokość 7 cm, średnica wylewu 9 cm, średnica dna 6 cm, średnica największej wydętości brzuśca 8,3 cm. Powierzchnia naczynia gładka, barwa zewnętrznej i wewnętrznej powierzchni popielatobeżowa. Masa ceramiczna z domieszką tłucznia ceramicznego.

5) Przęślik gliniany dwustożkowaty (ryc. 3g).

6) Tłuczek-rozcieracz kamienny, walcowaty, z widocznymi śladami użytkowania w postaci śluczeń na obu końcach i zagładzeniu na jednym z boków (ryc. 3h).

7) Krzemienny odłupek retuszowany na stronę dolną, z krzemienia jurajskiego (ryc. 3f).

Przedstawione tu pochówki należy wiązać z południowo-wschodnią grupą kultury pucharów lejkowatych. W inwentarzach obu grobów znalazły się naczynia typowe dla tej kultury tak pod względem form, jak i technologii. Oba groby; domniemany grób dziecka (obiekt nr 1) i grób kobiety (obiekt nr 2) pochodzą najprawdopodobniej z tego samego okresu. Ich bezpośrednie sąsiedztwo nasuwa przypuszczenie, że były wykopane równocześnie. Zestaw form naczyń, jak i ich ornamentyka pozwalają zaliczyć je do młodszej fazy tej kultury. Bliskie sąsiedztwo stanowiska w Bronocicach⁴, zobowiązuje nas do skorelowania przedstawionych tu materiałów z cechami wyodrębnionych na tym stanowisku faz chronologicznych, odpowiadających kolejnym etapom rozwoju osady w okresie istnienia tam kultury pucharów lejkowatych i kultur popucharowych. Zaprezentowany materiał należy wiązać z III fazą rozwojową osady w Bronocicach, datowaną przez S. Milisauskasa i J. Kruka

³ Szczegółowe wyniki analizy antropologicznej wykonanej przez E. Gleń-Haduch zamieszczono w aneksie.

⁴ Szarbia i Bronocice to dwie sąsiadujące z sobą wsie. Odległość między stanowiskami w linii prostej wynosi około 3 km.

na lata 2700–2600–2500 B.C. Faza ta synchronizowana jest z IV fazą kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku i fazą lubońską grupy wschodniej⁵. W zestawie naczyń typowych dla fazy III z Bronocic pojawiają się wazy i kubki z uchami wystającymi ponad brzeg. Obok ornamentu stempekowego coraz częściej spotyka się ornamenty ryte i ornamenty plastyczne w postaci licznych guzków. Formy naczyń z Szarbi posiadają prawie wszystkie z wymienionych cech.

Groby z Szarbi stanowią jeszcze jeden przyczynek do poznania obrządku pogrzebowego ludności kultury pucharów lejkowatych, o tyle istotny, że jak do tej pory znanych jest niewiele grobów z terenu Małopolski. Odkryte dotychczas pochówki grupy południowo-wschodniej były bardzo rzadko wyposażane. Do większości z nich (60–80%) nie wkładano żadnych darów grobowych. Liczba naczyń w grobach, w których znajdowało się wyposażenie, wyjątkowo przekraczała liczbę dwóch, a były to zazwyczaj flaszki z kryzą, amfory, kubki⁶. Cmentarzysko we wspomnianych już Bronocicach charakteryzuje się również brakiem wyposażenia w grobach⁷. Datowane jest ono na II–III fazę „bronocicką”, czyli chronologicznie odpowiadałoby grobom z Szarbi. Niemożliwe jest w naszym przypadku porównywanie rytuału pogrzebowego, ponieważ tak duży stopień zniszczenia szkieletów nie pozwala nam nic powiedzieć o ich ułożeniu. Możemy jedynie stwierdzić, że łączy je charakter jamy grobowej, pozbawionej obstawy kamiennej, tak typowej dla grobów południowo-wschodniej grupy kultury pucharów lejkowatych.

*Zakład Archeologii Małopolski IHKM PAN
w Krakowie*

TWO BURIALS OF THE LATE PHASE OF THE TRB CULTURE AT SZARBIA, PROVINCE OF KIELCE

The excavations at Szarbia, Skalbmierz commune, begun in 1980 and continued in 1981, 1982, have brought to light remains of a settlement and cemetery of the Mierzanowice culture. Moreover, traces of other cultures from the Neolithic and Early Bronze Age were recorded. The Neolithic is represented by the Corded Ware and TRB cultures.

In 1980, excavation trench I revealed two features (nos 1 and 2) identified as human burials. Feature 1, shaped as a regular oval, oriented SW–NE (fig. 2) contained a clay mug (fig. 3a). Though no skeleton has been found, the character of the pit, its size and furniture indicate that this was a child's grave. Feature no 2, roughly quadrangular in shape (fig. 2), oriented SW–NE, contained skeletal fragments of a woman in the senilis age group. All the bones were mixed up regardless of the anatomical order. The NE part of the pit (where the legs should have been) revealed grave goods including four clay vessels (figs 3b, 3c, 3d, 3e), a clay whorl (fig. 3g), a hammerstone-grinder (fig. 3h) and a retouched flint flake (fig. 3f).

The burials should be assigned to the south-eastern group of the TRB culture. The inventories of the two graves include vessels typical of this culture, both in form and technology. Both graves — the assumed child's burial (feature no 1) and the female burial (feature no 2) — seem to date from the same period. The pottery forms and decoration suggest the later phase of the TRB culture. The material under discussion should be linked with phase III of the Bronocice settlement, dated by S. Milisauskas and J. Kruk to 2700–2600 — 2500 BC⁵ * (this phase is synchronized with TRB phase

⁵ J. Kruk, S. Milisauskas, *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie*, APolski, t. 26: 1981, s. 92; J. Kruk, S. Milisauskas, *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie*, APolski, t. 28: 1983, z. 2, s. 257–320.

⁶ T. Wiślański, *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury ucharów lejkowatych*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. II, *Neolit*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 255–256.

⁷ J. Kruk, S. Milisauskas, *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie*, APolski, t. 26: 1981, s. 75–79.

* Numbers refer to notes in the Polish text.

IV in Lower Silesia and the Luboń phase of the eastern group). So far only a few TRB graves have been recorded in Little Poland and therefore the graves of Szarbia are an important contribution to our knowledge of the TRB burial ritual. Graves of the south-eastern group revealed so far have been rarely furnished. Most of them (60–80%) did not have any grave goods⁶. The cemetery at Bronocice, mentioned above, is also characterized by the absence of grave furniture⁷. It has been assigned to Bronocice phase II–III and thus is synchronous with the Szarbia graves. Because of the poor state of preservations of the skeletons it is not possible to compare the burial rite. It can only be stated that the burials are similar in the character of the grave pits deprived of a stone setting which is a typical feature of the south-eastern group of the TRB culture.

ANEKS

WYNIKI ANALIZY ANTROPOLOGICZNEJ SZKIELETU ZNALEZIONEGO W OBIEKCIE 2/1 W SZARBI, GM. SKALBMIERZ

Zachowane są fragmenty szkieletu ludzkiego, wtórnie uszkodzone mechanicznie i częściowo zwietrzałe.

Czaszka. Zachowało się sklepienie czaszki, fragment kości klinowej oraz ułamek lewej kości szczękowej z zębodołami zębów 11, 12. Czaszka jest budowy średniej, miernie wysklepiona, w *norma verticalis* owalna, posiada czoło zaokrąglone, słabo pochylone, potylicę słabo wypukłą. Obserwuje się obniżenie dolnej części szwu strzałkowego. Guzy czołowe są małe, ciemieniowe słabo wydane, wcięcie czołowe płytkie. Kresa skroniowa jest śladowo zaznaczona, wyrostek sutkowy (zachowany lewy) jest średni, wysmukły, słabo urzeźbiony. Łuki brwiowe zaznaczone miernie-słabo. Szwy czaszkowe są od wewnątrz całkowicie obliterowane, z zewnątrz widoczny jest szew wieńcowy w części środkowej oraz w okolicy „bregma”, szew strzałkowy jest słabo widoczny, szew węglowy wyraźny. W szwie węglowym widoczna jest kość wstawkowa. W górnej krawędzi oczodołu widoczne są wcięcia. Nasada nosa była szeroka i niska.

Pomiary czaszki:

g-op	170
eu-eu	138?
n-b	102
n-L	165
b-L	105
ft-ft	95
co-co	121
po-b	105

Wskaźniki czaszki:

eu-eu/g-op	81.2
po-b/eu-eu	76.1
po-b/g-op	61.8
ft-ft/eu-eu	68.8

Szkielet postkranialny. Zachowane są fragmenty obu obojczyków, ułamek miednicy w okolicy panewki stawu biodrowego i głowa kości ramiennej.

Na kościach nie stwierdzono zmian patologicznych ani urazów przeżyciowych.
wiek: *senilis* płeć: kobieta

Opracowała Elżbieta Gleń-Haduch